

חוברת זו, הפותחת את שנת תשנ"ה, היא הראשונה מבין שתי חוברות שיוחדו ליחסי יהודים-מוסלמים: נקודות מפגש וחיכוך*. המאמרים בחוברת הנוכחית עוסקים בנקודות המפגש והחיכוך שבין יהודים ומוסלמים בימי הביניים, ואילו אלו שיפורסמו בחוברת הבאה יוקדשו לעת החדשה. מרבית המאמרים המתפרסמים בחוברת זו מבוססים על הרצאות שניתנו בכינוס חוקרים שנתי שהתקיים במכון בן-צבי בסיוון תשנ"ד.

מחמת אופיין המיוחד של נקודות המגע והזיקות שבין יהודים ומוסלמים מצאנו לנכון למקד את המאמרים סביב שלושה מוקדי משנה: א. היהדות בעיני האסלאם, ב. היסטוריה והיסטוריוגרפיה, ג. הגות.

היהדות בעיני האסלאם

■ ד"ר מיכאל לקר מקדיש את מאמרו לבחינת הדרך שהובילה להסכם תדפיצה, שנחתם בין הנביא מוחמד לבין שבט קריש בשנת 628, ולמשמעותו. מן המותר לציין את חשיבותו של הנושא שעלה לכותרות בעקבות שימוש שעשה יאסר ערפאת בחוזה זה בהצדיק את הסכם אוסלו. אגב דיונו מצביע ד"ר לקר על העובדה שמשמעותו האמיתית של הסכם חדיביה נשתמרה לא במקורות שהיינו מצפים למוצאה בהם, אלא דווקא בחיבורי הלכה מוסלמיים. לעובדה זו כמו גם לאבחנות אחרות שמעלה לקר במאמר עשויות להיות השלכות רבות על חקר חיי מוחמד בפרט, וחקר קורותיו של האסלאם הקדום בכלל.

המחבר מלמד בחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ מאמרו של ד"ר מאיר בראשור דן ביחסה המורכב של השיעה אל היהודים והיהדות, תוך שהוא מנסה לעמוד על גורמיו ומקורותיו. חרף הדמיון הכללי בגישתם של שני הזרמים המרכזיים באסלאם, הסונה והשיעה, ליהודים ולדתם, מצביע בראשור על עמדות ישעיות ייחודיות בשני מישורים: במישור ההלכה, שבו השאלה המרכזית היא האם יש לראות באַהֵל אַלְפֶּתֶאב ('עם הספר') אנשים טמאים? ובמישור הדוקטרינרי. במישור הראשון, כפי שכבר עמד על כך המחקר, ניתן להגדיר את עמדתה של השיעה כאנטי-יהודית (אנטי-נוצרית, ואף אנטי-זורואסטריית). ברם, אף במישור זה מראה בראשור שבניגוד לתמונה המונוליתית העולה מן המחקר הובעו בשיעה, בזמנים ובמקומות שונים, גם דעות אחרות, מתוננות יותר, בנושא זה. יתר על

* בציטוט פסוקי קוראן נהגנו על-פי תרגומו של י"י ריבלין בשינויים קלים. מספור הפסוקים הוא לפי המהדורה המצרית המלכותית (קהיר 1924).

כן, כפי שמראה בראשון, הגישה השיעית אל היהודים והיהדות, המתגלה במישור הדוקטרינרי, כמעט הפוכה מזו המשתקפת במישור ההלכתי. לטענתו של המחבר את אחת הסיבות לגישתה המורכבת של השיעה אל היהודים והיהדות יש לחפש בעובדה שלצד קיומה של תיאולוגיה של היבדלות מן היהודי – ומן הזר באשר הוא – מצויה בשיעה עמדה של הזדהות עם עם ישראל ותפיסתו כמעין פרוטו-שיעה. ברור הוא שאף עמדה זו טומנת בחובה מתיחות רבה בשאלת התפתחות יחסה של השיעה ליהודים וליהדות.

המחבר מלמד בחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ ד"ר קמילה אנדג דנה במאמרה ביחסו האמביוולנטי של חכם-ההלכה והתיאולוג הספרדי-מוסלמי בן המאה ה-11, אבן חזם, אל היהודים והיהדות. בגין הנימות התוקפניות המצויות בכתבי הפולמוס המרוכבים שכתב נהגו חוקרים רבים לראות בו מעין אב-טיפוס לשונא-ישראל. לטענתה של המחברת תמונה זו אינה מדויקת ומן הראוי לתקנה. תוך עיון וניתוח של התבטאויותיו השונות של אבן חזם מראה המחברת שלצד יחסו העוין כלפיהם במישור התיאולוגי לעולם אין הוא מטיף נגד מגע של מוסלמים עם יהודים, או עם נוצרים, אלא משאיר פתח למגע חברתי מגוון בין מוסלמים וד'מים. כך, לדוגמא, בניגוד לדעת מאלף בן אנס, מייסד אסכולת ההלכה הקרויה בשמו (מאלפיה), הרואה בכניסת יהודים למסגד דבר מגונה, מתיר אבן חזם ליהודים להיכנס למסגד אם רצונם בכך. המחברת היא חוקרת מתמחה בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב.

■ מאמרה של פרופסור חוה לצרוס-יפה הוא כדבריה 'בחינת נספח למאמרו המאלפים של דניאל י' לסקר', שאחד מהם פורסם ב'פעמים' (חוב' 57). אגב סקירתה את הפולמוס היהודי-מוסלמי ורכיביו מזה, ובהסתמך על הקרבה התיאולוגית וההלכתית בין היהדות והאסלאם מזה, מעלה פרופ' לצרוס-יפה את הטענה שלפחות חלק מן הטענות ומקווי האופי המיוחדים לפולמוס היהודי-נוצרי במזרח המוסלמי מקורם בסביבה המוסלמית ובספרות הפולמוס המוסלמית הקדומה והעשירה נגד הנצרות, נושא שפרופ' לצרוס-יפה הקדישה לו מונוגרפיה שלמה שנתפרסמה לאחרונה.

המחברת מלמדת בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים.

היסטוריה והיסטוריוגרפיה

■ מרים פרנקל מתארת במאמרה את המפגש היהודי-מוסלמי בעיר חלב שבצפון סוריה ב'תקופת הגניזה' (מאות 11-13). לגרסתה של מחברת המאמר היה זה מפגש בין קהילה יהודית-מקומית עתיקה ומושרשת לבין עדה מוסלמית ההולכת ומתגבשת בפרק הזמן הנדון. אחד מממצאיו המעניינים של המאמר הוא שלאורך כל התקופה

נמצאה הקהילה היהודית במצב המורכב שעיקרו חיפוש אחרי איזון מתמיד בין שמירה על ייחודיותה לבין הזדהותה עם עיר מולדתם שהחברה והתרבות המוסלמית החלו מטביעות בה אט-אט את חותמן.

המחברת היא תלמידת מחקר בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, וחוקרת במפעל 'אוריינוס יודאיקוס' שבמכון בן-צבי.

■ פרופסור אריה שמואלביץ עומד במאמרו על תיאור יחסי יהודים-מוסלמים ב'סדר אליהו זוטא' של ר' אליהו קפשאלי (המאה ה-15) ועל הגורמים לעיצובו של תיאור זה. עיון בכתביו של קפשאלי מלמד שמקום רב, ואולי מרכזי בו, תופסים היחסים שבין השלטון העות'מאני והיהודים. לטענתו של המחבר יש להסביר הן את תיאור יחסי היהודים-מוסלמים והן את מרכזיותם של יחסי השלטון והיהודים בכתביו של קפשאלי בגורמים שונים. מקום חשוב בין גורמים אלה תופסת לדעתו של פרופ' שמואלביץ אמונתו של קפשאלי שהעות'מאנים הנם מבחינות רבות כלי המופעל על ידי ההשגחה העליונה. לפיכך טוען שמואלביץ 'הם ומפעלם ראויים לתיאור מקיף, כולל הנושא היהודי במידה והוא קשור במפעלם הגדול'.

המחבר מלמד בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה בבית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל-אביב.

■ ד"ר שמעון שטובר מקדיש את מאמרו לבחינת הדרך שבה עיצב יוסף סמברי, ההיסטוריון היהודי בן המאה ה-17, את דמותו של מוחמד ואת תחילתו של האסלאם בספרו הגדול 'דברי ימי יוסף'. במסגרת זו בוחן ד"ר שטובר גם את השפעתה של המסורת ההיסטוריוגרפית היהודית של ימי-הביניים על כתיבתו ההיסטורית של יוסף סמברי. כן מקדיש המחבר מקום רב לבחינת השפעותיהן של מסורות חוץ-אסלאמיות על דרכו של סמברי הן בעיצוב דמותו של מוחמד והן בתיאור ראשיתו של האסלאם. בחינות אלו מלמדות לדעתו של המחבר שחרף המגבלות של תשתית הפולמוסית השכילה ההיסטוריוגרפיה היהודית להעמיד תמונה מורכבת של ראשית האסלאם ומהותו.

המחבר מלמד ספרות ערבית והיסטוריה מוסלמית באוניברסיטת בראילן, רמת-גן.

הגות

מאמריהם של ד"ר עמירה ערן וד"ר יאיר שיפמן דנים בזיקות ובזיקות אפשרויות בין שני גדולי נושאי המסורת האריסטוטלית בימי-הביניים.

■ ד"ר עמירה ערן דנה במאמרה בדמיות במינוח ובתפיסה הדידקטית בין אבן רשד לרמב"ם. לשם כך היא נדרשת למונח 'תחבולה', לטענתה העובדה שמונח זה נדיר למדי בקונטקסט הפילוסופי המתייחס ללימוד 'האלוהיות' מאפשרת להתוות ביתר קלות את קווי הדמיון בין המשתמשים בו: אבן רשד, הרמב"ם ואלכסנדר

מאפרודיסיאס (המאה השנייה לספּה"ג), המהווה מקור אפשרי לשימוש של כל אחד משני ההוגים המאוחרים לו, וכן לקשור את כולם בתפיסה פילוסופית שבה נטוע מונח זה. המחברת מעלה במאמרה כי גם בתפיסתו של הרמב"ם וגם של אבן רשד יש ביטוי לרעיון שה'תחבולה', בהתייחס ללימוד ה'אלוהויות', פירושה הענקת מעמד של תכלית אחרונה לתכליות ביניים, על מנת לקדם את האדם להכרת התכלית האמיתית, הרחוקה ממנו בזמן הלימוד. לאור תובנות אלו בוחנת ד"ר ערן גם את מהותה ומשמעותה של הקרבה בין שני הוגים אלו לאלכסנדר מאפרודיסיאס, המהווה כאמור מקור אפשרי לשימוש במונח זה.

המחברת מלמדת פילוסופיה יהודית של ימי הביניים בבית הספר לתלמידי חו"ל של האוניברסיטה העברית בירושלים.

■ במאמרו מתחקה ד"ר יאיר שיפמן אחרי השקפותיהם של הרמב"ם ואבן רשד במגוון נושאים כדוגמת יחסם אל עמדת הכלאם בשאלת המתרחש בעולם העל-ירחי והתת-ירחי, או תפיסתם את חומר הגלגלים, דהיינו: האם הוא כחומר הישים התת-ירחיים? המתברר בוחן נושאים אלו ואחרים לאור ההנחה שפירושו של שם טוב פלקירה 'מורה המורה' (המאה הי"ד), העתיר מובאות מכתבי אבן רשד, מספק מצע נוח להתחקות אחרי השקפותיהם של אבן רשד והרמב"ם. במסגרת עיון זה משורטטים קווי הדמיון שבהסתייגויותיהם של הרמב"ם ואבן רשד מגילוי טוטאלי של סודות האמונה להמון. יחד עם זאת מצביע המחבר על העובדה שהרמב"ם מסויג פחות מאבן רשד מגילוי סודות האמונה להמון. עובדה שיש להסבירה על רקע מצבה החברתי והתרבותי של החברה היהודית. בשל רמתה הגבוהה יחסית ולימוד התורה שהיה נפוץ בה יחסית למצב הלימוד בחברה המוסלמית, רחש הרמב"ם כלפי ההמון אמון גדול מזה שרחש לו אבן רשד. יתכן אף שמשוני זה בין עמדותיהם של שני ההוגים ניתן ללמוד, טוען המחבר, כי הרמב"ם ופלקירה חשו יותר קרבה ואחריות כלפי צאן מרעיתם, ולפיכך חששו פחות מעמיתם המוסלמי מגילוי חלקי של סודות האמונה לאיש הפשוט. כללו של דבר, דומה שיש בניתוח עמדותיהם של הרמב"ם ואבן רשד גם כדי לשקף את החברות בהן חיו השניים.

המחבר מלמד בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים.

פעלים

■ במאמרו 'בעקבי פעמים: הדרך ויעדיה' עומד יצחק בצלאל, שהיה העורך-מייסד של 'פעמים', על מספר היבטים אידיאיים וחברתיים, החורגים ממסגרת כתבת עת ומעוררים שאלות על היעדים ואופני הפעילות שבתחומי עשייתם המחקרית והציבורית של מכון בן-צבי ומכונים אחרים שיעדם חקר מורשות ישראל בקהילות המזרח.